

ÇAY KANUN TASARISIYLA DÖNÜŞEN/DÖNÜŞECEK OLAN NE?

Fatma GENÇ*

GİRİŞ

1980 sonrası çay piyasası için sermaye birikimi açısından yeni bir dönemi işaret etmektedir. Yeni gereklilikler "Piyasa egemenliğini" sağlamak açısından olurken toplam toplumsal üretimin bir parçası olarak üretim ve tüketim de bu saiklere göre yeniden şekillendirilmiştir. Çay sektörü, mevcut tekel yapısının değiştirilerek uluslar arası pazara eklenme beklentisiyle sektörün tekel yapısı kaldırılmış ve piyasaya açılması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Çay tekelinin kaldırılış nedenleri ise şu şekilde sıralanmıştır: Ekonomide liberalleşme, üretimi genişletme, kaliteyi yükseltme, döviz girdisi sağlama ve kamuda kazanılan tecrübelerin özel kesime aktarılması. Bunlardan en önemlisinin de ekonomide liberalleşme olduğu ifade edilmiştir.¹ Yaş çayın işlenmesi, paketlenmesi, dağıtımı ve pazarlanmasından oluşan süreçte kontrolün elde tutulması önem kazanmıştır. Üretimi ve tüketimi giderek artan ve üretiminin iç piyasanın isteklerini karşılamasının yanında bu dönemde sermayenin dış pazara açılma istekleri doğrultusunda bu alanı düzenleyecek yasal düzenlemeler ve bu sektörde faaliyet gösterecek olan firmalar için teşvikler çıkarılmıştır. Yapılan en önemli yasal düzenleme 4 Aralık 1984 yılında mecliste kabul edilen 3092 sayılı çay kanunudur. Bu kanun ile birlikte getirilen en önemli değişiklik çayın yapraktan bardağa giden sürecinde devlet dışında yeni aktörlere olanak açmasıdır. Bu kanunla birlikte çay tarımı, üretimi, işlenmesi ve satışı kanunun hükümleri dahilinde serbest bırakılmıştır.² Yani özel sektörün fabrika kurması, işlenmesi, üreticiden doğrudan çay alınması, çayın işlenerek kuru çaya dönüştürülmesi, satışı serbest bırakılmıştır. Çıkarılan kanun, büyük ölçekli işletmelerin çay tarımına girmesini kolaylaştırıcı bir işlev görmüştür.

* Marmara Üniversitesi Yüksek Lisans

1 Saklı, Ali R. Türk Çayının Dünü ve Bugünü. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2008. s. 184

2 3092 sayılı kanun, madde 1

Dönemin Rize Milletvekili Mesut Yılmaz, çaydaki dönüşümün ifadesi olan 3092 sayılı kanunun³ gerekçesini şöyle açıklar: “Türkiye’de daha iyi, kaliteli çay üretmek için, çay ihracatçısı bir ülke olabilmek için yeni kurduğumuz bu sistemin mutlaka iyi işletilmesi gerekir. Bu politikanın amacına uygun biçimde yürütülebilmesi için, bilakis çayda verimliliğin artırılabilmesi, çayın bir ihracat metaı haline getirilebilmesi, Türkiye’nin çay ihracatçısı bir ülke haline getirilebilmesi için hükümetimiz bundan sonra da bu konuyu çok yakından izlemeye devam edecektir.” Bunun yolunu da “serbest rekabet” olarak tanımlamaktadır. Artan çay üretimini birlikte ÇAYKUR’un yetersiz kaldığını söyleyen Mesut Yılmaz, ÇAYKUR bünyesinde alınan tedbirler ile sağlanan neticeleri ileri götürmenin mümkün olmadığını savunmaktadır. “Bunu yapacak olan serbest ekonominin kurallarıdır; serbest rekabet düşüncesidir. Ve işte bu düşünce iledir ki, çay piyasasını serbest rekabete açtık. Bunun hem üreticimiz, hem tüketicimiz için, hem de bizzatıhi işletmeler için mutlaka uzun vadede hepsi için daha iyi sonuçlar vereceğine inanıyoruz.”

Çayın özel sektöre açılmasıyla birlikte bu alana yapılan yatırımlar hızlı bir şekilde artmış ve bölgede, Rize Ticaret Borsası Başkanı Mehmet Erdoğan’ın ifadesiyle, “1984’ten günümüze kadar özel sektörde 420 fabrika kuruldu, bunların 230’u kapandı. Günümüzde Giresun, Trabzon, Rize ve Artvin’de halen 190⁴ civarında yaş çay fabrikası faaliyet gösteriyor. Yani bugün faaliyette olanlardan daha fazlası çeşitli nedenlerden dolayı kapanmış. Haliyle üreticiye de borç bırakarak batmışlar” diye açıklama yapmıştır.⁵ Bu firmaların kapanmasının en önemli gerekçesi olarak da ÇAYKUR’un ağırlıklı olarak çay pazarında büyük paya sahip olması olarak dillendirilmiştir.

Çay şirketleri önceleri ÇAYKUR’un özelleştirmesini isterken 2009 yılına gelindiğinde farklı taleplerde bulunmaya başlamışlardır. Ulusal Çay Konseyi Başkan Yardımcısı ve ÇAYSİAD Başkanı Rahmi Üstün bu konuyu şöyle değerlendiriyor: “Dünyanın kamulaştırmaya gittiği bir dönemde ÇAYKUR’un özelleştirileceğini düşünerek hesap yapmak çok mantıklı değil ve özelleştirme için daha uzun dönem beklemek gerekiyor. ÇAYKUR’un özelleştirilmesini beklemeyin, B planını devreye sokun.” diye açıklama yapmıştır. 1984 yılında çıkarılan yasayla birlikte sermayenin uluslar arası piyasaya açılmaması beraberinde sermaye grupları açısından yeni bir düzenleme ihtiyacını doğurmuştur. Bu da var olan 3092 sayılı yasanın

3 1984 Aralık ayında yürürlüğe giren bu kanun ile çayda devlet tekeli kaldırılmış ve üreticiden yaş çay alma, işleme, dağıtım ve pazarlama süreçleri özel sektöre açılmıştır.

4 Ayrıntılı bilgi için <http://www.turkcay.com/fabrika.asp>, ÇAYKUR çay fabrikaları için http://www.turkcay.com/caykur_cay_fabrikalari.htm

5 <http://www.kalkandere.net/haber/1221-karadeniz-230-cay-fabrikasi-kapandi.html>

devletin çay piyasasına müdahalesini etkin kıldığı için bu doğrultuda sermaye grupları ilk elden ÇAYKUR'un özelleştirilmesini isterken artık Mehmet Erdoğan'ın deyimiyle ÇAYKUR'un da içinde yer alacağı bir çay borsasının oluşturulmasını istemektedirler. Üstün, borsayı şöyle açıklıyor: "Ürünün üretiminde, sanayisinde, pazarlamasında ve tüketiminde bir sıkıntı yoksa böyle bir çalışma yapmanın gereği yok. Ancak bizim tarladan başlayıp bardağa akıncaya kadar olan bölümünde çok ciddi sıkıntılarımız var. Bunun için de bu çalışmayı yapmak zorundayız. Ben aynı zamanda sanayici olduğumdan canım yanıyor." ÇAYKUR'un özelleştirilmesini istemeyen sermaye grupları aslında üretim maliyeti olarak gördükleri yaş çay üreticisiyle uğraşmak istemiyor ve bu alanların devletin elinde kalmasını tercih ediyor. Rahmi Üstün ÇAYKUR'un özelleştirilmesiyle ilgili yaptığı bir söyleşide isteklerini şöyle dile getirmiştir: "ÇAYKUR'un imalat kısmının özelleşmesini istemiyoruz, ÇAYKUR'un pazarlama yapmasına gerek yok."⁶ Üstün, söyleşinin devamında çözüm önerilerini sunarak şunları eklemiştir:

"ÇAYKUR'un pazarlama yapmasına gerek yok, Çay pazarlamasına gerek yok. ÇAYKUR imalat yapsın pazarlamayı bir başkası yapsın. ÇAYKUR pazarlamadan zarar ediyor. Çiftçiyi ilgilendiren kısmı ÇAYKUR'un imalat kısmıdır. Çiftçi ne düşünüyor. Bu fabrikalar özelleşirse ben çayımı satamam. Ya da daha düşük fiyatlardan satarım. Özel sektör beni mağdur eder gibi korkuları var. Dün ÇAYKUR vardı çayını da satamıyordu çiftçi. Çünkü şartlarına göre 400-500 ton çay işleniyordu. Şimdi 1 milyar 200 bin ton çay işleniyor. Yani bu özel sektörün sayesinde oldu. Şimdi ÇAYKUR'un imalat kısmı kalmalı yani fabrikaları kalmalı. Çiftçi çayını ÇAYKUR'a satmalı. ÇAYKUR pazarlamayı bırakmalı. Pazarlamayı bir başkası yapsın. ÇAYKUR'un pazarlama kısmı özelleşebilir. Zaten özelleştirmeden ÇAYKUR'u alacak olanlarında fabrikalarına da pek fazla şeyi yok. İmalat ile pek fazla uğraşmazlar diye düşünüyorum. Onları ilgilendiren Pazar kısmıdır. O kısmı özelleştirilebilir. O özelleştirmenin çiftçiye ve bölgeye bir zararı yok artı karı olur. Yarın bir hükümet değişecek bugün bölgemizden bir Başbakan var diye belki özelleştirilmesi gecikiyor. Ama yarın bu iktidarlar kalıcı değil. Değiştiğinde bir başka bölgeden Başbakan olduğunda yıllardır bu devlet ÇAYKUR'un sıkıntısını çekmişler. ÇAYKUR'u özelleştirme kapsamına alır. Zaten 2013 gibi rakamlar konuşuluyor."

Çay şirketleri böylelikle üretim maliyetlerini ve doğadan kaynaklı riskleri devlete yıkacak ve üretim maliyetlerinin yüksek olması⁷ nedeniyle daha karlı olarak

6 <http://www.biriz.biz/cay/caykur/index.htm>

7 Yaş çay taban fiyatının yüksekliği ve fabrikalarda çalışan işçilerin ücretlerinin yüksekliği çay şirketlerinin imalat kısmı için maliyetlerini arttırmaktadır. Zira 1984 sonrası çay pazarına gi-

gördükleri kuru çayın pazarlama ve dağıtım kısmının özelleştirilmesini istemektedirler. 2009 yılında hazırlanan Çay Kanun Tasarısı'nda bu beklentileri karşılamakta ve tasarıyla birlikte çay pazarına yeni yatırımların yapılması gündeme gelmektedir. Bu zamana kadar çay sektörüne yatırım yapan ve ayakta kalan büyük firmalara bakacak olursak eğer;

Lipton; 1986'da Türkiye çay pazarına girmiş ve şu anda 3 üretim, 4 de paketlenme fabrikası bulunuyor. Lipton 2009'da %16 büyümeyle 3,6 milyar lira ciro yapmıştı.

Coca Cola; Doğadan Çay ile Seylan tipi çay üretimi yapıyor. Coca Cola'da 2009 yılında %6,6'lık bir büyümeyle 2 milyar 408 milyon lira ciro yapmıştı.

Hindistanlı otomotiv üreticisi Tata, 1945'te kurulan ve 2000 yılında İngiliz çay şirketi olan Tetley'i 407 milyon dolara bünyesine katmış ve Türkiye'de de Doğuş Çay'a talip olmuştu.

Ülker, Laurens Spethmann Holding⁸ adlı Alman ortağıyla anlaşarak bu sene Trabzon Arsin'de çay alım ünitesi oluşturacak. Ülker'in 2009'da gıda faaliyetlerinden elde ettiği ciro ise 8.8 milyar lira.

Amaç, Türkiye'de çay pazarını yeni yatırımlara açabilmek. Mehmet Erdoğan bunu şöyle ifade etmektedir: "Sektörümüzü, malımızı ve bölgemizi değer kaybetmeyen hale getirmek zorundayız." Son dönemde Çay Kanun Tasarısı'nın gündeme gelmesiyle birlikte çay pazarına talipler artmıştır. Yeni taliplerden biri de Alman ortağıyla Türkiye çay piyasasına giren Ülker. Ülker, 1984 sonrası çay üretimine girmeyi denemiş ancak bu alanda başarılı olamamıştı. Dolayısıyla da bu alandan çekildi. Daha önce Yıldız Holding ile çay pazarında faaliyet gösteren Ülker, ilk önce Kopuz Gıda'ya ait Tadım Çay'ın %50 hissesini alarak şirkete ortak olmuş ve Ülker Natura, Halk Çay ile Bizden Biri markaları altında ağırlıklı siyah dökme çay üretimini denemişti. Fakat bu alanda istediği büyümeyi elde edemeyerek şirketteki hisselerini ortaklarına devretmişti. Daha sonra siyah çay pazarında payı %1 olan Oba Çay'ı ve bitki ve meyve çaylarındaki payı %1.9 olan Doğa Bitkisel Ürünleri alarak tekrar çay pazarına girdi. Ülker şimdi de, ÇAYSIAD başkanı Rahmi Üstün'ün deyiimiyle B planını uyguluyor. Ülker'in B planı, Yıldız Hol-

ren çay firmalarının kapanmasının en önemli nedeni üreticilere yaş çay fiyatının ödenmemesidir. Özel sektörün o dönem en çok şikayet ettiği şey de ÇAYKUR'un yaş çay taban fiyatını yüksek belirlemesiydi. Üreticiler yaş çay taban fiyatının yüksek olması nedeniyle bu fiyatın altına satış yapamıyor ve yaş çay üreticileri de çayını genellikle ÇAYKUR'a satmayı tercih ediyordu.

8 Almanya çay pazarında önemli bir paya sahip olan LSH'nin ürünlerinin %95'i poşet çaylardan oluşuyor ve şirket uzun zamandır Türkiye pazarıyla ilgileniyor.

ding'in kendine yabancı bir ortak bulması. Yıldız Holding'in ortaklarından Enfes Gıda'nın Almanya'nın çay markalarıyla tanınan Ostfriesische Tee Gesellschaft firmasının sahibi Laurens Spethmann Holding AG & Co. KG (LSH) ile ortaklığa hazırlandığını açıkladı. Ülker, 2009 yılında Alman çay şirketiyle başlanan görüşmelerini Mart ayında tamamlayarak siyah çay ve bitki çayı alanlarında faaliyet göstermek üzere Milford Yıldız şirketinin kurulduğunu ilan etti. Milford Yıldız şirketi, yeni bir üretim tesisi kurarak ve Trabzon Arsin'de⁹ bir çay alım ünitesi açarak faaliyete başlayacağını açıkladı. Ülker'in şimdilerde tekrar bu alana girmek istemesi merak uyandırıyor. Ülker gibi şirketlerin istedikleri şey, üretim kısmından çekilerek çayın verimini etkileyen doğal koşullar ve emek gücü gibi maliyet arttırıcı unsurlarla uğraşmadan kuru çayı pazarlamak ve dağıtmak. Nitekim Ülker, Trabzon Arsin gibi çayın yetişmediği, üreticiden uzak, serbest bölgede paketleme fabrikası kurması buna dair güçlü sinyaller vermektedir.

Dikkat çeken diğer bir önemli gelişme ise Rize Ticaret Borsası tarafından hazırlanan Çay Kanun Tasarısı'nın 17/4 Yeni Pazarlar başlıklı maddesinin Ülker'in Arsin'i seçme nedeniyle örtüşecek bir düzenleme olması. Maddede şöyle deniyor: "Uluslararası pazarlarda yeni markalar oluşturmak, imaj yenilemek gayeleriyle, farklı ülke ürünleriyle asgari %50 oranında Türk çayı ile harman yapmak suretiyle ve sadece serbest bölgelerde paketleme ve satış yapılacak ürünler ve tesisler için ne tip bir ruhsatlandırma yapılacağı, hangi tür teşviklerin kullanılacağı ve bu teşviklerin hangi kaynaklardan temin edileceği, Kurul tarafından çıkarılacak yönetmelikle belirlenir."

Çay Kanun Tasarısı'nın tartışıldığı şu günlerde Ülker'in yabancı bir ortakla çay pazarına yeniden girmesi ve tasarının maddelerindeki düzenlemelerin bu alana yapılacak yatırımların önünü açtığı gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda tasarının ayrıntılı işlenmesi önem taşımaktadır.

Çay Kanun Tasarısı Kim İçin?

2009 Haziran'ından beri gündemde bulunan Çay Kanun Tasarısı, çayın neoliberal piyasalara sunulması, çay üreticileri, çay işçileri ve tüketici-halk için çok önemli değişiklikler getirmektedir. Tasarayı hazırlayan Rize Ticaret Borsası başkanı Mehmet Erdoğan bunu şöyle ifade ediyor:

9 Trabzon Arsin'de çay yetiştirilmiyor. Bu durumda da neden bu bölgenin seçildiği yönünde soru işaretleri doğuyor. Arsin, hem organize sanayi bölgesi hem de liman ve hava ve kara yolları açısından da önemli bir yer. Dolayısıyla bu bölgenin seçilmesi ile hem ucuz işgücü hem de çayın taşınması açısından stratejik bir tercih yapıldığı anlaşılıyor.

"Ben bir sanayici olarak, Mehmet Erdoğan olarak, Ticaret Borsası Başkanı olarak şunu net olarak söylüyorum; çay kanunu ve emtia borsası Türk çaycılığına bir sistem ve adalet getirecektir."

Ulusal Çay Konseyi Yönetim Kurulu Başkanı Ali Bayramoğlu da Erdoğan'ın bahsettiği adaleti tarif ediyor:

"Sektörde bugün gelinen durumda tarladan markete kadar bir düzenleme ihtiyacı var. Kuru çay, ülkemizde 2 milyar dolarlık bir sektör. Bu Türkiye bütçesinin binde 4'ünü oluşturuyor. Yani hiç azımsanmayacak kadar önemli. Dolayısıyla bu kadar önemli bir sektörde tek merkezli bir mekanizma oluşmadığı zaman sorun olur."

Tasarıyla, çay, üretiminden tüketimine giden süreçte yeni aktörleriyle yeni bir düzene girecektir. AKP iktidarının teşviğiyle Dünya çay piyasaları¹⁰ izlenerek, Rize Ticaret Borsası¹¹ ve Ulusal Çay Konseyi¹² tarafından hazırlanan tasarıyla, çayda yeniden yapılandırma sürecine girilmektedir. Tasarı, sermayenin çayla ilgili yeni taleplerini de gündeme getirmektedir. Çay piyasasında sermaye lehine düzenleme yapılması için Rize Ticaret Borsası ve MÜSİAD yoğun kampanyalar yürütmektedir. MÜSİAD Rize Şube Başkanı Cem Temizel bu konuyu şöyle ifade etmektedir: "Çay yoksa bizler de olamayız. Bölgemizde çay, ticaretin de sosyal yaşamın da temel unsurudur. Bu nedenle herkesi ilgilendiren çay konusunda yaşanan sıkıntıların çözümü için atılan adımlar çok önemlidir."

Bunlardan en fazla öne çıkanlar şunlardır: yaş çay yaprağı toplayan üreticilerin işçileşmesi; ÇAYKUR'un yerine düzenleyici bir üst kurulun oluşturulması; çay

10 Özellikle Sri Lanka, Hindistan ve Kenya'da çay sektörü izlenmiş ve tasarı adı geçen ülkelerdeki düzenlemeler örnek alınarak hazırlanmıştır.

11 Rize Ticaret Borsası 1995 yılında kurulmuştur. Borsaya, Rize ili dahilinde çay, fındık, kasaplık canlı hayvanlar, et, bağırsaklar, deri, yumurta, bal, un ve yapağı ile üreten Gerçek ve Tüzel kişiler üye olabilmektedir. Üye sayısı 350 civarında olan Borsada, üyelerin çoğunluğunu Çay üretimi ve Pazarlaması yapan firmalar oluşturmaktadır. Borsanın başkanlığını şu anda Mehmet Erdoğan yürütmektedir. Mehmet Erdoğan, aynı zamanda MÜSİAD eski Rize Şube Başkanıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.rtb.org.tr/rtboda/tarihce.asp>

12 2008 yılında kurulan Ulusal Çay Konseyi, merkezi Rize'de olan 5488 sayılı Tarım Kanununda belirtilen ulusal tarım politikaları çerçevesinde çalışmalar yapmak üzere yaş çay üreticileri ile yaş çay bitkisinden elde edilen asıl ve yan ürünlerin ticaretini yapan tüccarlar, sanayiciler ve/veya bunların oluşturdukları birlikler, dernekler, kooperatifler ve birlikleri ile çay bitkisiyle ilgili araştırma ve eğitim kurumları, meslek odaları ve sivil toplum kuruluşlarının bir araya gelerek oluşturdukları bir kuruluştur. Konsey çalışma gruplarına göre tarım alt grubu, sanayi alt grubu ve araştırma ve meslek kuruluşları alt gruplarından oluşmaktadır. Şu anda Konsey Başkanlığını yürüten Ali Bayramoğlu, Eski MÜSİAD Başkanı ve AKP Rize Milletvekilidir.

borsasının kurulmasıyla çayın üretimden tüketime giden sürecin yeni aktörlerle birlikte yeniden şekillenmesi. Tasarı'nın 'amaç ve kapsam' kısmında bu alanlara dair düzenlemelerin olacağı açıkça belirtilmektedir. İlgili maddeye göre;

"Bu Kanun, çay tarım alanlarının tespitini, yaş çay müstahsillerinin ve çay üreticilerinin hak ve yükümlülüklerini, kuru çayın ürün ihtisas borsası kanalıyla satışını, destekleme şartlarının belirlenmesini, çay piyasasının düzenlenmesi ve denetlenmesi ile Çay Piyasası Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun kuruluş ve görevlerini ihtiva eder."¹³

Tasarı'nın 12 bölüm, 22 madde ve 8 geçici maddeden oluşması, yürürlükteki Çay Kanunu'nun bir paragraflık uzunluğuna¹⁴ göre çok daha detaylandırıldığını göstermektedir.

1- Çay İhtisas Borsası

Kanun tasarısıyla birlikte göze çarpan en önemli değişiklik Çay İhtisas Borsası'nın kurulmasının öngörülmesidir. Sermaye gruplarının çay borsası oluşturulmasına dair talepleri yeni değil 1990'lı yıllara kadar dayanmaktadır. 1993 yılında ÇAYKUR Genel Müdürü Tuncer Ergüven, piyasaya kontrolsüz kuru çayın girişini önlemek için kuru çay borsası oluşturma çalışmalarına başladıklarını açıklamıştır.¹⁵ Bunun yanında 10 Ağustos 1992 yılında Milliyet gazetesinin "Çaycılar Holding Kuruyor" başlıklı haberinde Çay İşletmecileri Derneği Başkanı Cemil Tüysüz de çay ihtisas borsasının kurulmasını dile getirmiştir. Habere göre Cemil Tüysüz şu açıklamayı yapar; kutulama, ambalajlama ve pazarlama işlemlerini gerçekleştirecek olan şirketin¹⁶ 3-5 yıl sonra bir anlamda 'kuru çay borsası' işlevi göreceğini belirtir.¹⁷ Çay işletmecileri Derneği, özel çay işletmecilerinin üye olduğu bir kuruluş olarak, o dönemde sıkça ÇAYKUR'un özel sektör işletmelerini zora soktuğunu dile getiriyorlardı. Bunun gerekçesini de özel çay işletmelerinin üreticiye ödedikleri fiyatı ÇAYKUR'a göre belirlemek zorunda kalmaları sebebiyle paketledikleri çayı ucuza sattıkları için zarar ettiklerini gösteriyorlardı. Yani buradaki öncelikli istekleri, ÇAYKUR'un özelleştirilmesiydi.

13 (Madde 1/1)

14 1984 yılında çıkarılan 3092 sayılı kanun çayın üretim, dağıtım ve pazarlamasını gerçek ve tüzel kişilerin yapabileceğini düzenlemektedir.

15 "Çay Borsası Kuruluyor" Milliyet Gazetesi. 26.07.1993 http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/-GununYayinlari/OloRDECFf4_x2F_AT2T3DV8PiA_x3D_x3D_

16 Bahsedilen şirket, bölgedeki 25 işletmenin ortak olacağı 250 milyar lira sermayeyle kurulması öngörülen holdingdir.

17 "Çaycılar Holding Kuruyor" Nuray Orun. 10.08.1992, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/-GununYayinlari/UUJt2hbrOwn_x2F_k4lpdWsFTQ_x3D_x3D_

Bugün ise Çay İhtisas Borsası'nın kurulması gerekliliğini dillendiren MÜSİAD ve Ulusal Çay Konseyi, Türk çayının uluslararası alanda rekabet edebilirliğini sağlamak ve ihracat potansiyelini arttırmak için emtia borsasının kurulmasını istemektedirler. Daha açık bir ifadeyle yaş çayı alıp işleyen çay firmalarının dünyadaki çokuluslu çay tekelleriyle rekabet edebilmelerinin koşullarının sağlanmasını istemektedirler. Çay Borsası, ihracata yönelebilmek için önemli bir yapı olarak ifade ediliyor. Çünkü dünyada en çok çay ihracatı yapan ülkelerde borsa var. Bunun için de en önemli avantajlarının Türk çayının organik çay olmaya uygunluğu¹⁸ dünya çay piyasalarında rekabet için bir avantaj olarak değerlendirilmektedir.¹⁹ Organik çayın yanı sıra çay borsalarında butik-niş marketler²⁰ de hedeflenmekte ve buna yönelik çalışmalar²¹ yürütülmektedir. Tasarının "Çay İhtisas Borsası, Kuruluşu, İşleyişi ve İşlem Yapma Zorunluluğu: Borsanın kuruluşu" başlıklı 12. maddesinin 1. bendinde şu söylenmektedir: "Ekonomik gereklilikler gözetilerek güven, serbest rekabet ve istikrar içinde çay ürününün arz ve talebini buluşturmak." Rekabet edememelerinin önündeki en büyük engel ise Türkiye'de çay üretim maliyetlerinin yüksek olmasıdır. Çay borsasının en büyük işlevi, rekabet edebilirliği sağlamak olacaktır. Çay üreten diğer ülkelerdeki çalışanların saatlik ücretlerine bakınca da bu durumun nedeni açıkça görülmektedir. Türkiye'de çalışanların saat ücreti 6,92 iken Çin'de 0,64, Hindistan'da 0,49 ve Sri Lanka'da 0,40'dır. Emtia Borsası, dünyada, alıcı ve satıcının bir araya gelerek rekabet ortamında fiyatın belirlendiği yerdir. Çay ihtisas borsası ise arz ve talebin dengelendiği, hangi kalitede ne kadar çaya ihtiyaç olduğunun belirlendiği, alıcı ile satıcıyı bir araya getirip kaliteyi ön planda tutarak rekabet ortamında fiyatın belirlendiği sistemdir.²² Oluşturulacak olan borsanın amacı, Rize Ticaret Borsası tarafından hazırlanan Çay Borsasının Değerlendirilmesi adlı metinde²³ şöyle belirtil-

18 Kışın kar yağdığı için çay bitkisi suyun altında kalıyor ve zararlı böcekler yaşayamıyor. Dolayısıyla herhangi bir kimyasal ilaç kullanılmıyor.

19 Organik çay pazarını hedeflemelerinin bir nedeni de organik ürünlere olan talebin artmasıdır. Dünya da çay borsalarında siyah çay 30 dolardan satılırken organik çay 100 dolardan satılıyor.

20 Niş pazarlama, benzer karakteristik ve ihtiyaçları olan, fakat bu ihtiyaçları tatmin edilmemiş küçük bir gruba farklılaştırılmış ve çok sayıda alternatifi bulunmayan ürünlerin sunulmasıdır. Niş pazar ise, gereksinimleri tam olarak karşılanamayan küçük bir müşteri grubunun isteklerini daha iyi karşılayabilmek için belirlenen çok dar kapsamlı, küçük bir pazarı ifade ediyor. http://www.kobifinans.com.tr/tr/bilgi_merkezi/020311/501

21 Beyaz çay üretimi niş pazarlar için iyi bir örnektir. Çünkü beyaz çayın çok fazla üretimi yapılamamaktadır.

22 "Türk çaycılığında sistem". Rize Ticaret Borsası ve Ulusal Çay Konseyi Yayını. Rize, 2009.

23 <http://www.biriz.biz/cay/cayborsa/CayBorsaDegerlendirme.htm>

mektedir: Borsanın asıl amacı üretici, imalatçı, paketlemeci, satıcı ve tüketicinin haklarını korumaktır. Ancak, çay borsası yoluyla çiftçiye verilen fiyatın ve işçiye verilen ücretin "borsada rekabet koşullarında belirlenmesi" yani rekabet edebilecek düzeye düşürülmesinin amaçlandığı açıktır.

Çay borsasının kurulacak olmasıyla birlikte üretimden tüketime giden süreç yeniden düzenlenerek, sürece yeni aktörlerin eklenmesi öngörülmektedir. Tasarı'ya göre üretimden tüketime giden süreçte aktörler şöyle tarif edilmektedir: yaş çay üreticisi,²⁴ kuru çay üreticisi,²⁵ broker,²⁶ akredite alıcı,²⁷ paketçi,²⁸ imalatçı,²⁹ depolama³⁰ ve tüketici. Çay ihtisas Borsasının çalışması ise Rize Ticaret Borsası ve Ulusal Çay Konseyi'nin hazırladığı "Türk Çaycılığında Sistem" adlı broşürde şöyle tarif edilmektedir:

1. Üretilen kuru çaylar, satıştan önce broker firmanın deposuna gelir,
2. Broker firma harman yapmadan, ayrı ayrı gelen çayları 3 hafta boyunca satışa hazırlar,
3. Kuru çaylar laboratuvarlarda analizi yapılarak, kalitesine göre takribi satış fiyatı belirlenir,
4. Alıcılara numuneler gönderilir ve broker firmalar satış kataloğu³¹ hazırlar,
5. 3. haftanın sonunda satıcı ve alıcı firmalar borsada bir araya gelir,
6. Satış esnasında açılış fiyatı anons edilir, daha sonra en yüksek fiyatı veren alıcı çayı satın alır,
7. Satışı takip eden 7 gün içerisinde alıcı, çayın parasını broker'a öder,
8. Broker firma, tahsilatı takip eden en geç 7 gün içerisinde fabrikaya kuru çay bedelini, fabrika da tahsilatını yaptığı günden itibaren en geç 15 gün içerisinde yaş çay bedelini yaş çay üreticisine öder.

Bu süreçte yer alan her bir aktör, birbirine bağlı olarak faaliyet yapmak zorundadır. Bir firma ile sözleşme yapmayan yaş çay üreticisi, topladığı çayını sa-

24 Yaş çay yaprağını toplayan küçük üreticiler.

25 Yaş çay yaprağını işleyerek kuru çaya dönüştüren firmalar.

26 Kuru çayı borsa kanalıyla satılmasına aracılık yapan tüzel kişi, borsa simsarı

27 Borsadan kuru çayı satın alacak olan gerçek veya tüzel kişi

28 Borsadan alınan kuru çayı ambalajlayarak piyasaya arz eden gerçek veya tüzel kişi

29 Yaş çay ve kuru çayın üretim aşamalarında kullanılan teknik ürünleri üreten gerçek ve tüzel kişi

30 Broker tarafından işletilen satışa hazır kuru çayın bekletildiği depolar

31 Kataloglarda; çayın miktarı, hangi bölgenin çayı olduğu, hangi nev'i çay olduğu, ambalaj şekli gibi çaya ait özellikler belirtilir.

tamayacak ve çayı elinde kalacaktır. Yaş çayı alıp, işleyerek kuru çaya dönüştüren firmalar ürettikleri kuru çayın tamamını borsada satmak zorundadır. Borsada kuru çay satışı yalnızca lisanslı broker firmalar tarafından yapılacak; kuru çay alımını da yalnızca lisanslı akredite alıcı firmalar yapabilecektir. Dolayısıyla bu süreçteki her bir özne bir diğerine bağımlı hale gelecek, böylece bu zincirin dışında kalanlar çay üretiminin dışına itilecektir. Bu süreçten en olumsuz şekilde etkilenecek olanın, üretim zincirine giremeyenler kadar zincirin ilk halkasında yer alan yaş çay üreticisinin olacağı açıktır. Abdullah Aysu'nun da belirttiği gibi fabrikalar sermaye kullanmadan para kazanacak ve yaş çay üreticisi çay fabrikalarını finanse edecektir. Yaş çay kotası başlıklı 12. maddenin 5. fıkrasında "(...) Kuru çay işleyenlere verilen yıllık kota miktarının on ikide biri oranında her üretici o ay içinde borsada satışa arz edebilir (...)" hükmüne göre; çay işlenerek kuru çaya dönüşmeden ve satılmadan yaş çay üreticisine ödeme yapılmayacak ve yaş çay üreticisi teslim ettiği çayın bedelini 12 ay taksitle alabilecektir.³² Açıkça görülmektedir ki; Çay İhtisas Borsası'nın kurulması, yaş çayı işleyerek kuru çay haline getiren firmaların lehinedir.

Yaş çay fiyatını kim belirleyecek?

Oluşturulacak borsa ile birlikte her yaş çay üreticisinin üretim yapamamasının yanında,³³ bir diğer önemli sorun, yaş çay taban fiyatının kimin tarafından belirleneceğidir? Yaş çay üreticisine her sene verilen yaş çay taban fiyatı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından açıklanan fiyat üzerinden ÇAYKUR'un yaş çay alımı yapması, yaş çay üreticisi için bir güvence olarak görülüyordu. Borsanın oluşturulması durumunda yaş çay taban fiyatı ortadan kalkacak. Üreticiye yapılacak ödemeler borsada çay şirketlerinin³⁴ birbirleriyle rekabet koşullarında belirlenecek. Oluşturulacak yeni sisteme göre, kuru çay borsada satıldığı anda yaş çay bedeli belirlenen orana göre hesaplanacak ve daha iyi yaprak satan üretici, çayı borsada daha yüksek fiyata satılacağı için diğerine göre farklı miktarda para alacaktır. Borsada oluşacak fiyatın yaş çay üreticisi için düşük ve her üretici için farklı olacağı açıktır. Rize Ticaret Borsası'nın emtia borsalarına ilişkin sunumunda ifade ettiği 'ticaretin altın kuralı' bunu açıkça göstermektedir: "Satıcılar re-

32 Aysu, A. "Çayda Şirketler Egemen Kılınıyor" <http://bianet.org/bianet/bianet/119377-cayda-sirketler-egemen-kiliniyor>

33 Yaş çay üreticilerinin tamamının bugün kayıtlı rakamlarla 204 bin üreticinin kayıtlı dışı unsurlar göz önüne alındığında mevsimlik, sezonluk işçiler ve kayıtlı dışı tarlaları işleyen üreticilerle birlikte 2 milyona yaklaşmaktadır.

34 Ulusal ve uluslar arası çay şirketlerinin.

kabet ederse fiyat düşer, alıcıların rekabet ettiği ortamda fiyat yükselir.” Bu altın kuralda bahsedilen bu firmaların ‘minimum maliyet maksimum kar’ anlayışıdır. Bu aynı zamanda kapitalizmin de altın kuralıdır. Aynı zamanda borsanın oluşturulmasıyla birlikte çay sanayicileri; finansman, pazarlama, tahsilat, teminat gibi yükümlülüklerden kurtulacaklardır. Sonuç olarak da bu kuralın uygulanmasıyla en çok çay sanayicileri mutlu olacaktır.

2- Çay Üst Kurulu

Tasarı’yla ilgili dikkat diğer bir düzenleme ise ‘Çay Düzenleme ve Denetleme Kurulu’nun kurulacak olmasıdır.³⁵ Neoliberal yapısal uyum programının getirdiği ‘üst kurullar’ burada da görülmektedir. Kurulun görevi, çay borsasının düzenlenmesi ve denetlenmesi, ruhsatlandırma, kota belirleme gibi işlerdir. Kurulla birlikte ÇAYKUR özelleştirilerek çay üretim zincirinde çay üreten diğer firmalardan biri haline gelecektir. Tasarı’da ÇAYKUR’un adının geçmemesi bunu açıkça göstermektedir. Tasarı yasalaştığı zaman ÇAYKUR’un yaş çay üreticilerinden çay alıp almayacağı³⁶ ve ÇAYKUR fabrikalarında çalışanların durumlarının ne olacağı büyük bir soru işaretidir.

Daha önceki deneyimlere bakacak olursak, Tekel’de 2002 yılında yürürlüğe giren “Tütün Yasası” ile Tekel destekleme alımlarından çekilmiş ve son kez 2009 yılında alım yapmıştır. Tekel fabrikalarının özelleştirilmesiyle fabrikalarda çalışan işçiler 4/C³⁷ adı altında ‘geçici işçiler’ statüsüne alınarak kazanım ve haklarının çoğunu kaybetmişlerdir. Kamu İktisadi Teşekkülü olarak faaliyet gösteren ÇAYKUR da, Tekel’in yaşadığı süreçlerin benzerini geçirecek ve dolayısıyla özelleştirilecektir. Yaş çay üreticisi ve ÇAYKUR bünyesinde çalışanlara dair verilen güvenceler geçersiz olacak ve ÇAYKUR’un çay üreticisi bir firmadan farkı olmayacaktır. Tekel işçilerinin direnişiyle birlikte ortaya çıkaran süreç, çayın geleceğine ilişkin önemli ipuçları vermektedir.

3- Yaş Çay Sözleşmesi

Kanun tasarısıyla birlikte gelen diğer bir değişiklik, yaş çay sözleşmesi adında bir maddenin yer almasıdır. Tasarının 15. maddesinin 10. ve 11. bendine göre yaş çay sözleşmesi tanımı şöyle yapılmaktadır:

35 Madde 3/1

36 Diğer Kamu İktisadi Teşekkülleri gibi ÇAYKUR’da yaş çay üreticilerinden destekleme alımları yaparak çay tarımı yapan üreticileri güvence altına almaktadır.

37 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu 4. maddesine göre kamu hizmetlerini gerçekleştirenler memur (4/A), sözleşmeli personel (4/B), geçici personel (4/C) ve işçiler (4/D) olarak dört farklı statülere ayrılmışlardır.

“Kuru çay üreticilerine tahsis edilen kotalar için gerekli yaş çayın temini amacıyla kuru çay üreticileri ile yaş çay üreticileri arasında sözleşme düzenlenmesi zorunludur. Yaş çay üreticisi dilediği kuru çay üreticisi ile sözleşme akdederek yaş çayını satma hakkına sahiptir. Sözleşmeler asgari bir yıllık yapılıdır. Yaş çay üreticisi ile kuru çay üreticisi arasında akdedilecek sözleşmenin içerik ve şekli, tip sözleşme halinde Kurul tarafından hazırlanır, özel hükümler ise taraflar arasında belirlenir. Sözleşmenin parsel bazında yapılması esastır. İki dekarın altındaki parsellerde en fazla bir sözleşme yapılabilir. Bu miktarın üzerindeki alanlarda, hudutları netleştirilmiş olmak kaydı şartıyla birden çok sözleşme yapılabilir.”

Maddeye göre, yaş çay yaprağı toplayan çiftçilere çay şirketleriyle asgari bir yıllık sözleşme yapma zorunluluğu getirilmektedir. Yaş çay üreticisinden ne kadar çay alınacağı konusu da çay şirketleri lehine düzenlenmiştir. Tasarı'nın 2. maddesindeki³⁸ kota tanımlamasına göre yaş çay işleme ve kuru çay elde edebilme miktarlarının kurul tarafından kuru çay üreticilerine yıllık bazda verileceği ifade edilmektedir. Madde 15'te³⁹ de, kuru çay üreticilerine günlük yaş çay işleme kapasiteleri yanında satın alabilecekleri yaş çay kotası verileceği belirtilmektedir. Kuru çay üreticilerine de bu kapasiteyi kullanmak ve yaş çay üreticileriyle yaptıkları sözleşme doğrultusunda ürünleri alma zorunluluğu getirilmektedir. Böylece sözleşmeli çiftçiye dönüşen yaş çay yaprağı toplayan çiftçiler kuru çay üreticisi firmalarla sözleşme yapmadığı zaman çay tarımını gerçekleştiremeyecek. Çay tarımı yapamayan çiftçi de toprağını ekemeyecek; işsizlik ve göç gibi işçileşme süreçlerinin bilinen toplumsal olgularını yaşamak zorunda kalacak ve 'ucuz ve güvensiz işçi' olarak işçi pazarında alıcı bekleyeceklerdir. Zaten istenen de yaş çay üreticilerinin bir bölümünün üretimden vazgeçmesidir. Hatta bunu teşvik etmek amacıyla bu sene Trabzon'un Of ilçesinde yaş çay üreticilerine çaya alternatif bir ürün olarak likapa fidanı dağıtıldı. Mehmet Erdoğan'ın ifadelerine göre amaç organik çay üretimi üzerinden ihracat yapmak. Geçen sene Hemşin bölgesinde “sözleşmeli çiftçilik” yöntemiyle denemeleri yapılmaya başlandı. Bu yıl da organik çay üretimini teşvik etmek amacıyla ekstra prim dağıtılacağı ve organik çay üreticilerin ayrıcalıklı olacağı duyuruldu. Hatta ÇAYKUR tarafından organik çay

38 Kota: Madde 2/y

39 Yaş çay kotası: Kurul, üreticilere ait fabrikaların günlük yaş çay işleme kapasitesini bilimsel kriterler kullanarak günlük ve yıllık olarak tespit eder. Üreticilere, kapasiteleri oranında satın alabileceği maksimum yaş çay kotası verilir. Üreticiler, bu kapasiteyi kullanmak ve sözleşme yaptığı müstahsillerin sözleşme kapsamındaki ürünlerini satın alarak işlemek zorundadır. Aynı şekilde müstahsiller, yapılan sözleşmeye istinaden taahhüt ettiği yaş çay miktarını üreticiye teslim etmek ve satmakla mükelleftir. (Madde 15/1)

üretimine yönelik bir gübre fabrikasının Pazar Çay Fabrikası'nın arkasındaki arazide kurulabilmesi için imar izni talep edildi.

Sözleşmeli çiftçilik yöntemi ise aslında küçük üreticilik biçimini etkisizleştirebilmek için biçilmiş kaftan. Bu yolla şirketler, pazar rekabetinin yanı sıra üreticilerle tek tek uğraşmaktan kurtuldukları gibi, doğal şartların getireceği risklerden, üretim zamanı riskinden ve tarladaki emeği kontrol sıkıntısından sözleşmeli çiftçilik yoluyla kurtulabiliyor. Rize Ticaret Borsası ve Ulusal Çay Konseyi'nin hazırladığı "Türk Çaycılığında Sistem" broşürüne göre, yaş çay üreticileri, gübrelemeden bakıma, toplamadan taşımaya kadar tüm hizmetleri anlaşma yaptıkları kuru çay üreticisi şirketlerin organize etmeleri sebebiyle hem tasarruf eder hem de rahatlarlar, diye ifade edilmektedir. Oysa sözleşmeli çiftçiliğin en açık hali, küçük üreticinin tohumdan üretime giden süreçteki kontrolünü yitirmekte ve sözleşme yaptığı firmaya bağımlı kılınmaktadır.

Sonuç

Doğu Karadeniz Bölgesi için çay, birçok insanın geçimini sağladığı hayati bir üründür. 2008 rakamlarına göre ÇAYKUR' da 13.524 işçi personel ve 1.302 memur personel çalışmaktadır. 204 bin üretici de çay tarımı ile uğraşmaktadır. Görünen rakamların dışında, çay tarlalarında çalışan yevmiyeli göçmen ve yerli işçiler, özel çay fabrikalarında kayıt dışı çalışan mevsimlik işçiler dahil olmak üzere yaklaşık 2 milyon insan bölgede çaydan gelir elde etmektedir.

Çay Kanun Tasarısıyla birlikte, bugün artık halkın temel gereksinimlerden biri haline gelen çay, büyük ve hareketli bir pazara dönüştürülerek neoliberal piyasalara itilmektedir. Böylece çay piyasası, neoliberal kurallarca yeniden düzenlenmektedir. Çay üreticisi, güvencesiz sözleşmeli çiftçiye dönüştürülürken; işçiler, ucuz ve güvencesiz biçimlerde yeniden işçileştirilmekte ve halkın temel gereksinimlerinden biri daha piyasaların insafına terk edilmektedir. Ekmeğini çay tarımından çıkararak yaş çay üreticisi ve çay fabrikalarında çalışan işçiler lehine herhangi bir düzenleme içermemektedir. Sadece çay pazarında faaliyet gösteren ya da gösterecek olan sermaye gruplarının talepleri doğrultusunda önlemler alınmaktadır.

Yasa tasarısıyla birlikte, bölgedeki toplumsal yaşamı bütünüyle yıkıma sürüleyecek neoliberal dönüşüm sürecinin önemli eşiğiyle karşı karşıya bulunuyoruz. Oysa bölgede çaydan geçimini sağlayan yaş çay üreticileri, çay işçileri ve esnaf dahil 2 milyon insanın hakları ve istekleri göz önüne alınarak bir düzenleme yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Saklı, Ali R. Türk Çayının Dünü ve Bugünü. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2008.
- "Türk Çaycılığında Sistem". Rize Ticaret Borsası ve Ulusal Çay Konseyi Yayını. Rize, 2009
- Genç, F. "Çay Kanun Tasarısıyla Yaklaşan Toplumsal Yıkım" http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=28533
- Genç, F, Eberliköse, M. "Çayın Dilinden En çok Üreten Anlar" http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=31054
- 3092 sayılı Çay Kanunu: <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/695.html>
- Çay Kanun Tasarısı: <http://www.ajansrize.net/cay-kanun-tasarisinin-tam-metni-burada.html>
- <http://www.turkcayi.com/fabrika.asp>
- http://www.turkcayi.com/caykur_cay_fabrikalari.htm
- <http://www.kalkandere.net/haber/1221-karadeniz-230-cay-fabrikasi-kapandi.html>
- <http://www.biriz.biz/cay/caykur/index.htm>
- <http://www.rtb.org.tr/rtboda/tarihce.asp>
- http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/0loRDECF4_x2F_AT2T3DV8PiA_x3D_x3D_
- http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/-UUJt2hbrOwn_x2-F_k4lpdWsFTQ_x3D_x3D_
- http://www.kobifinans.com.tr/tr/bilgi_merkezi/020311/501
- <http://www.biriz.biz/cay/cayborsa/CayBorsaDegerlendirme.http>
- <http://bianet.org/bianet/bianet/119377-cayda-sirketler-egemen-kiliniyor>